

Ю. М. КИСІЛЬ

СОЦІАЛЬНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ЯК ЗАГРОЗА СОЦІАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Проанализированы сущность и основные факторы социальной поляризации с учетом исторического прошлого и настоящего. Рассмотрены различные аспекты социально-экономического неравенства в современной Украине, которые анализируются в комплексе, с учетом их противоречивого влияния на общественное развитие и состояние социальной безопасности.

In the thesis the sense and the main factors of social polarization are studied. The author proves this research in historical retrospective. Different aspects of social and economic inequality in contemporary Ukraine have been revealed. These aspects being analyzed in complex regarding of their various influence on social development.

За своєю природою люди неоднакові й у цьому сенсі є різними за індивідуальними здібностями та гендерними, віковими, етнічними, регіональними й національними особливостями. Саме тому соціальне розшарування має як природний, історичний, так і штучний характер у соціальному розвитку країни, а відтак справляє досить значний вплив на рівень соціальної безпеки та соціальної мобільності.

У працях вітчизняних учених розкривалися питання соціальної поляризації та її вплив на соціальну сферу життя суспільства, зокрема сферу соціальної безпеки¹. Досить ретельно дана проблема в історико-політологічному аспекті висвітлена зарубіжними вченими². Сучасні погляди на поляризацію як у державах СНД, так і в Україні висвітлені політологами та етнополітологами³.

Головною складовою та основою соціально-економічної нерівності є форми власності на засоби виробництва та інші компоненти суспільного багатства. Вони визначають соціальний статус людей, характер та форми розподілу результатів суспільного виробництва, а отже, відмінності в рівні та якості життя людей, структурі та ступені задоволення їх потреб. У сучасному суспільстві рівень життя

© КИСІЛЬ Юлія Миколаївна – аспірантка центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

суттєво визначається не тільки індивідуальними прибутками від власності та заробітної плати, а й суспільними благами та соціальними трансфертами. Історичний досвід свідчить про те, що нерівність у власності, доходах та рівні як життя стимулює динаміку економічного розвитку, а уніфікація та зрівнялівка гальмують його. Але за певними межами соціально-економічна нерівність починає відігравати іншу роль – паразитуюче багатство та маргінальна бідність гальмують, а то й взагалі пригнічують стимули розвитку, ведуть до деградації суспільства, виступають загрозою соціальній безпеці. Широкий та більш менш рівний доступ до суспільних благ (освіта, наука, культура) вирівнює шанси людей і тим самим прискорює розвиток суспільства. Соціально-економічна нерівність впливає на морально-політичний клімат у суспільстві та суспільно-політичну ситуацію. Соціально-економічна нерівність у межах її позитивного впливу на суспільний та економічний розвиток можна вважати нормальною. Проте вона є надлишковою, коли стає причиною гальмування економічного та соціального прогресу, а за певних умов може досягати критичного значення, тобто створювати реальну загрозу політичній та соціальній безпеці, стабільності суспільства. Спробуємо проаналізувати різні аспекти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні в комплексі, з урахуванням суперечливого впливу на суспільний розвиток, аби відшукати оптимальне поєднання рівності-нерівності.

Своєрідне відображення проблема рівності-нерівності знаходить у суспільній свідомості. Історії добре відома роль масових рухів під гаслами рівності та соціального справедливості, які щоразу демонстрували свою утопічність.

У другій половині 1980-х років, у процесі перебудови в СРСР почалися серйозні перетворення в напрямку деєтатизації та плюралізації форм власності й розподілу, розвитку ринкових засад. Одночасно почалося реформування системи суспільних фондів споживання. Це були перші кроки, які врешті могли б вивести радянську економіку на шлях сучасного соціально-економічного розвитку. Але на початку 1990-х років зміни в країні були переведені в русло радикал-ліберального зламу соціально-економічних інститутів, «розтягування» державної власності, стихійного становлення ринкових відносин, насадження практики дикого капіталізму. Це підштовхнуло країну до небаченої за тяжкістю та тривалістю економічної кризи, викликало різке падіння життєвого рівня населення.

Від подолання надмірної соціальної нерівності багато в чому залежить майбутнє України та стан її соціальної безпеки. Впровадження ринкових відносин розпочалося в Україні без розробки стратегії і тактики державного регулювання соціальних процесів, що вкрай негативно позначилося на соціальному розшаруванні та забезпеченні соціальної безпеки. Конституційне закріплення необхідності побудови соціально спрямованої економіки вимагає від держави вироблення й здійснення такої соціальної політики, яка сприятиме забезпеченню достатнього життєвого рівня населення, високої якості трудових ресурсів, економічного зростання, захисту найвразливіших верств населення, гармонійному розвитку особи, сім'ї. Враховуючи світовий досвід країн, які успішно подолали труднощі перехідного періоду і досягли значних успіхів, важливо забезпечити справедливий розподіл тягаря реформ між усіма соціальними групами. Справжнім національним лихом стала в Україні бідність широких прошарків населення, що вимагає від держави вжиття невідкладних заходів. Одним з найефективніших засобів подолання бідності є забезпечення економічного зростання та соціального захисту населення.

Серед основних причин зростання бідності слід відзначити істотне зниження реальної заробітної платні, яка не дає можливості мільйонам працюючих забезпечити як власні потреби, так і необхідний рівень достатку своєї сім'ї. До того ж тривалі затримки з виплатою заробітної платні та інших соціальних виплат ставлять людей на межу виживання. Так, станом на 1 липня 2009 р. заборгованість із заробітної плати становила 1639,2 млн. грн., з яких 1154,3 млн. грн. заборгували економічно активні підприємства (на 1 червня заборгованість – 1507,3 млн. грн., з яких 1043,7 млн. грн. припадало на економічно активні підприємства). З економічно активних підприємств 73,3% заборгованості із виплати заробітної плати припадало на підприємства недержавної форми власності. У червні 2009 р. заборгованість з виплати заробітної плати зросла на 10,6%, а з початку року збільшилася на 51,8%. Найбільше заборгованість із виплати заробітної плати зросла за червень 2009 р.: у наданні послуг, сфері культури і спорту (291,9%), рибальстві та рибництві (124,8%), у діяльності транспорту і зв'язку (116,5%). Заборгованість із виплати заробітної плати за червень 2009 р. найбільше зросла у Луганській (131,0%), Донецькій (122,3%) та Закарпатській (120,2%) областях. На 1 липня 2009 р. не виплачено заробітної плати кожному восьмому в Житомирській (12,6% загальної кількості штатних працівників) та кожному дев'ятому у Луганській (10,5%) областях⁴. Нині заробітна платня втратила свої основні функції – стимулюючу, відтворювальну і регулюючу. Розміри заробітної платні, як правило, відірвані від кінцевих результатів праці, порушено міжгалузеві та міжкваліфікаційні співвідношення, спостерігається значна диференціація середньої заробітної платні у виробничій і невиробничій сферах. Вирішення зазначеної проблеми вимагає здійснення реформи системи оплати праці. Зокрема, необхідно збільшити частку заробітної платні у ВВП. Цього вимагає і поступовий перехід на прийняту в розвинених країнах практику формування соціальних фондів за рахунок заробітної платні. Слід зазначити, що в повоєнній Японії найбільшою небезпекою для соціального розвитку вважалося недоплатити заробітну платню – найважливіше джерело внутрішніх інвестицій.

Значною загрозою соціальній безпеці є посилення диференціації у доходах найбільш багатих і найбільш бідних верств населення. Значна соціальна поляризація сприяє маргіналізації суспільства, соціальній нестабільності. У зв'язку з цим необхідно створити умови для формування середнього класу, що сприятиме здійсненню економічних реформ та зміцненню Української держави. Для забезпечення соціальної безпеки важливе значення має соціальний захист населення. Однак орієнтація політики соціального захисту на найбільш вразливі верстви населення при недостатньому захисті прав та інтересів виробників матеріальних благ стала однією із причин відсутності у них мотивації до праці, а відповідно і спаду виробництва. Адже саме від рівня соціального захисту працюючих безпосередньо залежить і рівень соціального захисту непрацевдатних та найбільш вразливих прошарків населення. Важливо забезпечити адресний і диференційований підхід до соціального захисту різних груп населення. Викликає занепокоєння відсутність ефективної державної регіональної соціальної політики, що посилює диференціацію в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів України та не сприяє використанню переваг територіального поділу праці, природно-ресурсного та трудового потенціалів регіонів. Зазначена ситуація провокує економічний сепаратизм окремих регіонів, що загрожує територіальній цілісності Української держави. Проблема інвестицій у людину особливо актуальна нині для України,

оскільки соціальна деформація набула масштабів, що створюють значну загрозу соціальній безпеці. Справа полягає не лише в тому, що в напівзруйнованому стані опинилась соціальна інфраструктура, впав життєвий рівень, зросла бідність, а й у деформуючому впливові спекулятивного ринку та криміналізації суспільних відносин на особистість, на духовні й моральні цінності. Людину необхідно розглядати як критерій соціально-економічного успіху нації. Стратегія розвитку України як незалежної і процвітаючої держави може здійснюватися лише за умов високого рівня людського потенціалу.

Однією з головних стратегічних цілей формування соціальної структури українського суспільства є поступове досягнення основних сучасних характеристик якості життя: можливості соціальної і професійної мобільності, достатній рівень доходів, наявність та упорядкованість житла і домашнього господарства, соціальні гарантії у сфері освіти, охорони здоров'я, транспортна та комунікаційна доступність тощо. Як свідчать особисті спостереження автора, існує безпосередній зв'язок між якістю життя та економічним розвитком країни. Важливо запровадити моніторинг соціальних індикаторів, які впливають на стан забезпечення соціальної безпеки. Це дасть можливість адекватно реагувати на небезпечні соціальні явища. Серед соціальних індикаторів можна виділити такі: диференціація доходів 10 % найбагатших і 10 % найбідніших верств населення; індекс людського розвитку; частка ВВП на душу населення; середньомісячна заробітна платня; частка заробітної платні у ВВП; середньомісячна пенсія; середньодушовий сукупний дохід; сума заборгованості з виплати заробітної платні та інших соціальних виплат; рівень безробіття; сума витрат на систему медичної допомоги на душу населення; рівень розвитку середнього класу тощо. Загрозливий характер розшарування та поляризації у соціальній сфері вимагає від уряду України переходу до активної соціальної політики, без якої неможливо отримати всенародну підтримку реформ. Активізація зусиль щодо посилення соціальних гарантій, захисту прав громадян, інвестицій у людину, фізичне та моральне здоров'я нації – запорука зміцнення соціального потенціалу України, підтримання відповідного рівня її соціальної безпеки. Було б необачно вважати, що воно прийде саме собою в результаті ринкового розвитку. Потрібна політика, яка демонструє інтереси всього суспільства та розробляється державою на демократичній основі з максимальним залученням інститутів громадянського суспільства. Параметри соціально-економічної нерівності повинні стати об'єктом прямого та непрямого державного впливу тією мірою, якою вони не підривають механізми ринкової регуляції, але нейтралізують її можливі негативні наслідки для економічної динаміки, добробуту та політичної стабільності суспільства.

Отже, по-перше, в основі публічної політики в сфері соціальної безпеки повинні бути не абстрактні догми, утопічні ідеї або ностальгічні переживання, а реальні потреби та тенденції розвитку сучасного суспільства, що вступає в постіндустріальну епоху, з врахуванням світового досвіду та традицій країни. По-друге, сучасна соціально-економічна структура українського суспільства віддзеркалює недостатню соціальну спрямованість соціальних трансформацій і характеризується високим ступенем соціальної нерівності, розшарування та поляризації, значною часткою бідних і злиднених верств. Саме тому створення середнього класу можна визначити як головний соціальний інтерес України, стратегічну соціальну мету реформування економіки і суспільства. Якщо головним пріоритетом економічних трансформацій є створення сучасної ринкової економіки, інтег-

рованої у міжнародну економічну систему, то в соціальній сфері національним пріоритетом такої ж значущості є формування сучасного середнього класу як основної складової реформованого суспільства. По- третє, значно поліпшити якість життя громадян України, спрямувати зусилля на подолання бідності, в тому числі: суттєво переглянути соціальні стандарти та соціальні гарантії, збільшити мінімальну заробітню плату; збільшити рівень оплати праці в бюджетній сфері до рівня середньої заробітної плати в економіці. По-четверте, впорядкувати систему пільг і привілеїв у державі шляхом переходу до адресної соціальної допомоги, що значно зменшить соціальне розшарування в Україні. Для подальших наукових розвідок необхідно зазначити наступні напрями: ліквідація «зрівнялівки» та дискримінації у пенсійному забезпеченні, що веде до різкої поляризації населення України та є загрозою соціальній безпеці; створення умов для подолання демографічної кризи; забезпечення гендерної рівності на всіх рівнях суспільних відносин.

1. *Кресіна І.О., Стойко О.М.* Безальтернативна міграційна політика./Збірник наукових праць. Держава і право. – Вип. № 43. – К., 2009. – С. 626–630; *Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання* (Е. М. Лібанова) // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 146–164; *Гошовська В.* Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми. – К., 2004. – С. 107–126; *Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір.* Монографія / За ред. Е.М. Лібанової. – К., 2008. – С. 7–38; *Мазука Л.І.* Вплив соціального статусу громадян на формування ідентичності: регіональні особливості // Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та національно-економічного розвитку. – К., 2008. – С. 248–252. 2. *Шкаратан О.И., Иняевский С.А., Красилова А.Н., Крельберг Ю.М., Смыслов Д.А., Ястребов Г.А.* Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России. – М., 2009. – 250 с.; *Симонян Р.Х.* Средний класс: социальный мираж или реальность? // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – С. 55–61; *Балобанова Е.Г.* Средний класс как объект исследований российских социологов // Общественные науки и современность. – 2008. – № 1. – С. 50–55. 3. *Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення.* – К., 2004. – С. 252–287; *Жадан І.В., Зорько В.С.* Оцінка українцями свого соціального статусу та самопочуття // Стратегічні пріоритети. – 2007. – 3 (4). – С.54–61, *Ільчук Л.І.* Соціальне розшарування в українському суспільстві як криза його розвитку та загроза національній безпеці // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2005. – С. 91–97. 4. *Моніторинг соціально-політичної ситуації в Україні: аналіз та прогноз.* Липень 2009. – www.cpsr.org.ua.